

EGAN

SUPLEMENTO DE LITERATURA DEL BOLETIN
DE LA REAL SOCIEDAD VASCONGADA DE AMIGOS DEL PAIS

Dirección y Redacción: A. Arrúe, A. Irigaray y L. Michelena

Redacción: SEMINARIO URQUIJO DE FILOLOGIA VASCA
Palacio de la Diputación de Guipuzcoa - SAN SEBASTIAN

II Epoca

Vol. XXX

Enero-Junio 1970

PABLO FERMIN IRIGARAY GOIZUETA

“Larreko”

(1869 - 1969)

Beltzez jantzia, kapela ta eskularruak ere; alkandora ezik. Bizar txuria, murriz. Euskal-basoko txoria genuen. Txoria erran dut, eta berberak eman dit hortarakotz aurrerapidea. P. Caballero kalean, Iruñe zahar huntan, ba zen 1938 gn, urtean, beste askoren artean, etxe polit bat, «Larreko» -ren egoitza, atalburuko orman, itz hue-txeek zituena: «Edozein txoriri, eder bere kabia».

Gipuzkoako Mutrikun, 1935 gn. urtean ikusi nuen lehenbizi «Larreko» gurea.

Euskal-idazle Batza sortu nai genuen. Ta batzarrera deituak izan ziren idazleak oro. Biltzar hartan, elkarte berria eratzeko giza-oiñari bezala, lagun-sorta autetsi zuten. Sorta hortakoak, Gipuzkoako idazleen izenez, A. Arzeluz «Luzear» ta Joxe Zubimendi izan ziren autatuak; Nafarroakoen izenez, «Manezaundi» ta «Irular» Larreko zenaren semea; ta Bizkaikoengandik, Beñat Garro «Otxolua» ta nire burua. Orduan 22 urte nituen. Sei gizon haietarik, beraz, bi soillik gagoz bizirik.

Euskaltzaindiak lehen oreneko Urgazle izan zuen Fermin Irigaray. Harekin halaber, Teodoro Arburua, Aita Kaparrosokoa, Aita Eusebio Etxalarkoa ta Nikolas Ormaetxea, «Orixe» aundia. Aldi hartako Euskaltzain osokoak, Arturo Campion eta Aita Intzakoa izan ziren, hain zuzen gure oraingo aiton bakarra.

Auritze-Burgueten jaio zen «Larreko», 1869 urteko ilbeltzaren 25-ean, eta Iruñean il, 80 urte zituelarik, 1949 gn. urtean. Aita, eskola maisua izan zuen. Madrillen egin zen Larreko, miriku ta osatebakile. Bidasoako Beran asi zen bere egikizun hortan, Iruritan jarraitu, eta geroago, azkenerarte, Iruñean, Barañain delako Nafarroako Geisotegi nagusian ziruganu ta zuzentzaile buru ere.

«Larreko» -ren jaiotetxea, etxe ederra da -dirausku N. Alzolak. (EGAN, 1-6, 1967, 19-20 gn. orrialdeetan). Gerrate aurrean barriztaua. Etxaurreko goiko bizitzan, orma-arrian euskeraz; «Martin Zurginenea 1933-URTEAN-VERRITUA». Emen imini bear jako oroigarriren bat Eunurteburuan, gitxiagorik eztau merezi-ta, euskal-idazle ta osagille aundi arek.»

Orain ogetamairu urte, anai-arteko burruka luzea asi zenean, nork ez ditu-ta, Irigaray zaharrak ere, ba zituen etsaiak, noski. Haren kaltetan, behin eta berriro izan ziren salakuntzak. Hoiien berri, gobernadoreak eman omen zion obispuari; hain zuzen, hunen etxe-ko mirikua «Larreko» izaki.

Obispuak eman zion jardespena gobernu-gizonari:

—Untsa ezagutzen dut Irigaray mirikua. Baiña, erran ezadazu, otoi, Nafarroa osoan, haren pareko gizon onak, zenbat ote ditugun...

1938 gn. urtean, udaran, soldadu jantzia ni, Maestrazgo mendietan artu balaz osatu ondoan, berriro ere Levante aldeko gudu-oiñetarantz ninjoalarik, Iruñe huntan, kalean idoro nuen gure gizona. Behin baizik ikusi ez nuena, ikusi-ala bertarik ezagutu nuen, ene zorionez. Beltzez jantzia dena, eskularruak ere bai; bizar txuria murriz.

— «Larreko» jauna! —erran nion.

— Nor zaitut? —erantzun zidan, arrimenez.

— «Endaitz» nauzu, Bizkaikoa.

— Ta, bizirik?

— Eiki; anitz ilak, gu bizirik.

— Eta nurat zoaz?

— Gudutokira berriro ere, Castellón alderantz.

Geroago, bere txalet polit hartara eraman ninduen. Solasaldi luzea izan genuen, urte bi haietako gertakarietaz, eta batipat, gure errialdeko hainbat eta hainbat euskal-idazleen zerzeladak jakin go-

goz ikusi nuen. Gure idazle zaharren artean, Haraneder zuela kutun antzeman nion. Haraneder ta haren laguntzaile biak, agian.

Labur eta murriz eman digu L. Mitxelenak «Larreko»-ren berri, bere liburu «Historia de la Literatura vasca» izenekoan, 154 n. orrialdean, prosagileetaz ari dela: Aldizkari, asteko-paper ta eguneroko zenbaiten euskal-orrialdeetan ezagunak ziren, hala merezi-ta Fermin Irigaray «Larreko» nafarra, ta «Luzean» giputza.»

«Lizardi»-ren ITZ LAUZ liburuan, 61 gn. orrialdean, irakur dezakegu, «Euskera aundiki soiñekoz» artikuluan:

«Eusko-aundiki guziek euskeraz ariko balira, euskera gaizkatua, salbatua, omen genduke. Amaika bider entzun diotegu orixe «Larreko» ta «Txadon Zaia» idazleei.»

Ta geroxeago jarraitzen:

«Geren buruon yazte osoa erderaz egin baitegu, alperrik litzake besterik eskatzea; nai ta nai ez bear alegin zalla, geronen artean bederik, gai biurri-samarrak euskeraz erabiltzeko. Ta emen dator elkarri esatea:

— Au eztiagu aski. Orain euskeraz ari bear diagu. Ba al dakizute nolako nekea genduan ori? Euskera umetan erdi-ikasi, gero erdi ortatik iru laurden atzendu...

«Masaillak gorritzen zitzaizkigun ederki, beti elkarrekin erderaz ari izanok, ordudanik euskeraz ari bearrez. Baña egiñal latz askoen bidez yaundu ginduzun geure buruez, ta geroztik, ostera, ezin erderaz ari gaituzu.»

Bai esanaldi giarra, estilu txukuna, argia, euskalduna «Lizardi» ahantzigabearena!

Izan ere, hain dira pareko «Larreko» zaharra ta «Lizardi» gaztea, euskera gurea zeatz, jator, aberats, bipil jakin naiean. Euskera erdi jakin, ta gero zearo jabetu arteraiñoko izan zuten nekea, lana, malkarra ta aldatza, erriaren aotik belarrira ta idazle onentxoenen liburu ta lanetan xurgatuez, izkera jatorrarengana antsi ta minbera.

Beti zabarkeriaren igesi, erdalkeriaz herabe, mintzaira trakets eta mordoilloari aitz, euskerarentzat jokabiderik onuratsuena horixe zela uste izanik.

Euskerarenganako ospe, itzal eta begirapena errian aizatu nairik, euskaldun ikasiak, letradunak, apain jantziak eta buruan kapela ta guzti, euskeraz ari izatea, txit ongarri iduritzen zitzaion «Larreko»-ri, mintzaira zaharrak gero ta eremu zabalagoa iritxi zezan. Izkera errikoia, ugaria, bizi-bizia, jator ta bakana, arau eta erran zuzenak

kontuan izanik, jakiña. Baiña baita gai goitarrak, jakintza gaiak ere, erabiltzeko gertu ta zertu behar zen mintzaira. Zaharraren eta gaztearen garra ta gogoa, berdintsua genuen.

Liburu hartan bertan, 114 gn. orrialdean, Lizardik, «Urli» adiskide erreminduari erantzunaz, diotsa:

«Ondoz, etzenduan «Larreko» agurgarria ta ni elkarren aurkez aurke zertan yarria. Orretzek, geienbat, erantzupen au egiñarazten dit.

«Larreko»-ren iritziak maiz txorrotxegiak iduritzen zaizkidan arren, gizonez maite det; idazlez ederresten; abertzalez, gorasarre dagiot. Bikaintasun oiez nere eskuek ez ukitzeke diñan goitia ez balego ere, ille urdiñarenganako itzal samurra bear nuke aski. Aren aurrean bai, atera dezakegu txapela biok, eta beste zenbaitek ere.

«Itz oietzek zor nizkizun, aiton burutxuri, begikoa; ta artaratu nauen abagunea atsegiña ez izanda ere, ongi etorri bedi, biotza lasatuaren ordaiñez.»

Horra hor borobil eta deplauki esan Lizardi gazte zenak, «Larreko» agure xaloaren elesaririk mardulena: *gizonez, maite; idazlez, ederretsi, ta errizalez, gorasarre egin.*

Sarri askotan izan dut buruan, aranots eta durundu barnekoi gisa, zarauztarraren bertsu hauxe:

«Baña nik, izkuntza larrekoa...

(BIOTZ BEGIETAN, 136 orr.).

I I

Bihotzaldia eskini diogu, ordea, ta egin dezaiogun orain haren lerro-sailari aginka ta ozka urtsua. Iruzpallau arlotan bana dezakegu idazle nafarraren jardun osoa.

Sinismenez, kristau erromatarra genuen, elizkoia oso, mezatara egunero joaiten zena. Haren artikulu «Feminismoaz» delakoan, Andre Dena Mariatz erran zuena: «Aldiz, amaberjina (Jainkoak) bere amatzat berexi zuelarik, ez da izan sortu direnetan, hura baino handiagorik, ederragorik eta sainduagorik.» Kronikarik geienak, hunela bukatzen zituen: «Urbilen aldi arteo, Jainkoak hala nai duelarik.»

Haren euskalzaletasuna erraitea, ez da aski. Bere Erriarenganako zaletasun bipila agertu izan zuen. Euskalerrri osoarenganako, ta jakiña, Nafarroa barne zuelarik. Haren itzetan ikusiko dugu geroago.

Ez zuen inoiz bere ez izlaritzat ez idazletzat jo. Aldi hartako «euskal-idazlea» zen, xoilik. Izenordez geienbat lanean ari ziren erri-koseme apal haien artekoa, albistak igorri, iruzkiñak egin, asmoak agertu, erriaren alde eta izkeraren alde jardun.

Hunela, gogoan ditugu orduko izenorde zenbait. Bidasoaz haraindikoko Oxobi, Anxuberro, Zerbitzari, Haur prodigoa. Eta hunaindikoko Manezaundi, Larreko, Irular, Urtsuia; Orixe, Luzear, Lizardi; Kirikiño, Otxolua, Arrugain, Lemoarra, Nabarriztarra, Lauaxeta... Azkuek berak ere, eta Txomin Agirrek, zeinbat izenorde beuren lanetan!

Literatura-zelaietan bazkazale ez zirudian arren, halaere Larrekok lan polita utzi zigun, eleder-joera aztarnaz ornitua. Zera, «Euskaldun biozduna Mexikon» deitu jarduna, literatura puxketa atsegina da; berak ezertxo ere asmatu gabe, inorengandik zearo jasoa dela aitortu digu, ordea, apaltasunez. Tokiak eta egoerak poliki azaltzen ditu, eta jardun-aria, txukun eta argi arildu.

Euskerarenganako zaletasun hortan, atxikia ta zintzoa izan zen. Umezaroan eta gaztezarroan ez zuen izan mende, agiri danez, arbasoen mintzaira. Horregatik, haren nekea etengabea izan zen, beti ikasten, beti kezketan izkera jatorra, garbia, egokiena, bere esanetara makurtu beharrez.

Horra hor argi jarri, «Larreko»-ren izkera zergatik ez zen, ez bere sorterrikoa ta ez Baztanekoa. Beste izkelgietariko emaitzak bildu baizituen, bere estilu bakan hori borobiltzeko.

Min hartu ohi zuen «Larreko»-k, hainbat euskalseme ta hainbat euskal-alaba erdararen mende ari izana. Min hartu ohi zuen, euskera moldakaitza entzutean eta irakurtean. Orobat, mintzoaren izaitea, itz xoiletan zetzala uste zutenak asko zirela oharturik. Horregatik, haren garbimina ez zen, batipat, itz jatorren aldekoa xoilik; esanaldi, itzurren eta erri-joskera ta erran bekanen erabiltzaile ta gordetzailea baizik.

Haren erran bat, hauxe dozue: «Leenik, euskeraren garbitasuna eztago itzetan bakarrik, baizik-eta izkera erabiltzeko eran, euskararen joskeran, esakera borobiltzean, aditzaren bereixten eta behar den eran ematen.»

Egungo egunean ere, aditza ta atzizkien joko ohituak ikasi premia ba dugu gure artean, idazleon artean; eta itzurrena, Jainkoak daki.

Sebero Altubek, «Erderismos» liburuan, erranaldi erduez ari dela, birritan aipatu du «Larreko». Batzuetan, erraneran, aditza aienatu egiten dela, ta esanaldi txairo ta txukuna izan ohi dela indar-

tuaz. Eredu: «Ostatuan idazteko maitxo batean nindagola, bertze mai batetik emakume gazte apain batek eni buruz, euskaraz: «Gabor, jauna; emengo aldi?» Ta geroxeago: «Orduan arek: ni Iruñako... alakoa, anai batekin gaur etorria.» (ERDERISMOS, 19 orri-aldea. E.9-VI-28).

Izen-ordezko berritzaileak gaiaz ari dela, esanaldi hau ezarten: «Utzi bear zaio bakoitzari *berak* nai duen elez iardesten.» (ERDER, 92 orr. Napartarra, n.º 39).

Gure elederraren beste historigile batek, Aita Villasantek alegia, idazlea, erriaren elemolde arruntean lotuegi ezin ditekela ari, erran digu. Jakina! Idazleak, gai sakonakoak eta goragokoak izango ditu; baiña ez du eskubiderik izkera bera, erriak baiño traketsago ta illunago ta aldrebesago bilakatzeko.

Lanak daramazkian gaiak eta laguntzailleak eta gorabeherak no-la elkartu, idazleak jakingo du, noski; halarik ere, idazleak, ari dan izkuntza, darabilen izkera zaitu, gorde, osatu ta txukun agertu behar duela uste dugu, beste errietako idazle gailenak eta azkarrenak egin duten bezala.

Beste alderdi bat, eta «Larreko»-rengan goragarriena ta axola nagusikoa, bere saileko gaiez, euskaraz idatzi izana: osasun gaiak, miriku arloko jakingarri zenbait, garbitasuna, edariak, gizonen eta emakumeen lanak, eta abar. «Andre ona duen senarra, etxezulo agertuko zaiku: andre ona ez duen senarrak, ostatuan bazkalduko du maiz samar, ostatuan afalduko ere, ta gero... ondokoak.»

Gizarte saileko axolaz jardun zuen. Hala, emakumeen lana nolakoa izatea komeni den, erraiten digunean.

Entzun dezagun haren mintzoa: «Legearen arabera, eskubidez, zuzenez, gizona ta emakumea berdin badire ere, izatez gizona, gizon, eta emakumea amagai eta ama. Gizonak, arra den aldetik laster du lana bukatzen. Emakumeak, aldiz, eme den aldetik, arrak beretuez geroz, miñak eta lanak ditu beregain, amatzeko bideetan eta gero.

«Hortarik ageri da gogo-almen berberak ditugula gizonen eta emakumeek; emakumeek gizonen aña lan egin dezaketela jakintza arazo eta esku lanetan. Egia ori ukatuko duenik, ez dut uste izan den. Damurik, Euskalerrian dakusagu emakumeek gizonen aña eskulan egiten, bidezkoa ez dela guziek ikusten dugularik.

«Egiatzko *feminismo*, hortan dago; ama on bat izateko, etxe-koandere bear bezalako bat egiteko bideetan azi eta ezi. Neskatxa guziek artu behar duten bidea hortik eldu da; hori da guzien ibilbidea.

«Jakina, alditan, bide hortarik ibiltzeagatik ibili daitekela bertze

bide batzuetan barna, irakasle, eri artazale, salzale, sal-erospenetako kontu-artzale eta holakoetan.

«Gizondu naiezko hortan, zer geiago egin dezake emazte batek, senarrari bihotzarekin nagusitzea baño?»

Duela urte anitz idatzi lerro hoietan, egungo egunean gure artean ere, ontzat emaiten diran asmoak direnez, «Larreko» gizarte saileko arloan aintzindari izana dugu. Izan ere, haren iritziz, emaztekiak ez luke lurreko lanetan jardun behar. Iritzi zuhurra ezarri zuen baitezpadako agerpen hortan.

Jan-edan kontuan ere, ohar zorrotza eman zigun. Alegia, abereak jan eta edan, banan, berexi egiten zutela; eta gizonok, ordea, nahasmenduan ari gara jan eta edan, edan eta jan. Izpirituaren, ots, alkoholaren arrisku ta kalteak ere, azaldu zituen. Aditu dezagun haren erranaldia.

«Hipokrates delako sendakinetik asi eta sendakin geienek goretzi dute ardoa gizonarendako, berdin osasundun delarik edo erigaxo dagolarik.

«Untan ere, ezpairik gabe, guziek diote: ardoaren izpirituari dagokionez, bakotxaren negurri artarik landa, pozoina dela. Bakotxak zenbaterainokoa du, negurri ori? Batbederak ezagutu dezala. Arek litro bat artu, eta ongi; nik, aldiz, litro bat artu, eta mozkor-arraildua.

«Bizkitartean, edarikoiek nahiz sendo iduri, erdolla barnetik dute. Erdoil orren nabarmentzeko, gaitza batek jotzen duelarik. Orduan, sendoenak nolaz? Oso gaizki; burutik naasten ezpadire, giltzurrietik edo biotzetik mainguka dabilta; eta borrokan edo garaikerrian mainguka dabilena, laster lurrean dago. Ori, sendo iduri dutenek; aldiz, kezketan asiak direnak, urdailletik ala gibeletik, unela lasterregi nekatzen dena, atsanditzen dena, gizenegi dagona, oriek guziak arjoak ditezke, eta kontu.»

Andigo ta edadura areagoko lana izan zitekeana dugu, harako «Sendalari baten argiak» lanttoa. Egia da gai hori, gaztelaniaz ere eman izan zuela, liburuxka batean.

Huna hemen ataltxo bat:

«Eri-handi batek, *ezagutza* edo *burua* nola daukan jakitea, garmentu andiko gauza da. Ilundua ezagutzeko bideak bilatu nai ditut eta ahal dutan argiena, erien laguntzaleari erakasteko.

«Baiki; askotan, gauza zalla eri-handi baten ezagutza, guti aski ilundurik dagonean, noraraño dagon ilundurik jakitea. Gertatzen ohi da: eri-handitu baño lehen, burutik ez ongi egotea: orduan ez da erraz berexen lehengoetan erituez gerozko nahasturia, osotara nahasirik kausitzen ditugularik.

«Behin, eri xahar bat, bedidanik *gizon bitxia* zenez geroz, grippe delakoaren sukarraikin *biriak ukiturik*, oso nahasia zagon.

«Egin nion agerraldi batean, etxean sartu ta gaxoaren emazteari nik:

— Zer dio, nahasirik dago?

Eta emazteak, bizi-bizia:

— Noiz dago berexirik?

Eritu aitzinetik ongi ezagutzen bazuen bere senarra, erituz gero, etzakien burutik makurrago ote zagon.»

«Larreko» gurea udako oporretan, atsedean eta atsegin eta osasun billa, hor goiko lurretara joaiten zen, Pantikosara alegia. Handik ere, kronika politak eta berri jakingarriak igorri ohi zituen egunkari eta astekarietara. Hango ikusiaren ederrez, hango aizearen garbiez loriatuak egon ohi zen, urtero, biriak indartzen eta azkortzen zituelarik.

Eta azkenez, haren lerroketa bortitz hauxe irakurriko dizuet:

«Euskerak, izkuntza guztiek bezala, bere dituen bideak eta orkoiak ditu; bide oriek, euskaldun garbien artean dagozi; idazti zaharretan ere bai.

«Orain, lehen bezala, euskera garbi ikasteko, erdara ez dakiten euskaldunekin behar da ikasi, edo erdaraz zerbait jakinik ere, gogoan, pentsamoldea euskaldun dutenekin.

«Huntaz landara, euskaldun garbi, ikasiak dira nagusienak guri irakasteko. Ez bakarrik itzeginez, baizik eta beren idazti eta irakurgaiak. Euskararen erro garbienak, euskaldun zaharretan daude. Gramatikaz eta irakurtuz xoilik, beinere ezta euskaldun garbienen joera erdiesten. Entzunez, aurrek ikasten duten bezala asi nintzen ni ere.

«Baino orduan, norbaitek ohartuarazi zidan nere deiturak eta nere jatorriko leku-izenak, erri hartakoak bezala, euskarazkoak zirela. Orduan, argitasun handi bat egin zen nere gogoan, argi ta garbi ikusi bainuen nere izatea euskaldun dela, eta nere arbasoen izkuntza EUSKARA izan dela.

«Orai, gure gogoak arrotzu ondoan, egin nai dugu euskara bat gure ortoki eta moldetara, eta hori ez da bide zuzena. Gure gogoak bihurtu behar ditugu euskeraren moldetara. Aldi untako euskal-idazle geienen gaitz makurrena, erdalera dugu...»

«Letradunek dugu euskara oinperatu —erran zuen «Larrekok»—; letradunek, jaun eta anderek, dugu euskara goratu eta gaitu behar.»

1969 abenduaren 3 -an.

EUSEBIO ERKIAGA